

روش‌های تربیتی ارتقاء کرامت از منظر قرآن

چکیده

زینب کریمی^۱

یکی از مهمترین اصول تربیتی قرآن، که حول محور انسانیت سیر می‌کند اصل کرامت است که قرآن با شیوه‌ها و روش‌هایی، انسان را متوجه شرافت و کرامت ذاتی و اکتسابی خویش می‌کند. پژوهش حاضر، با هدف دستیابی به شیوه تربیتی قرآن با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی به واکاوی آیات تربیتی قرآن پرداخته است. این پژوهش به این نتیجه رهنمون می‌کند که قرآن کریم برای رساندن پیام تربیتی خویش، با بهره‌گیری از اصل کرامت و شرافت انسانی، مطالب تربیتی را طوری ترسیم می‌کند که ضمن حفظ کرامت ذاتی انسان‌ها، به نوع بشر گوشزد می‌کند که با اعمال اختیاری خویش می‌تواند به اوج و قلّه کرامت برسد. از این رو نتایج تحقیق حاکی از آن است که انسان‌ها می‌توانند از طریق ایمان و عمل صالح، تقوا، جهاد و شهادت در راه خدا، تعقل و محاسبه نفس و اعطای بینش کرامت ذاتی خویش را ارتقاء داده و به قلّه رفیع انسانیت نایل آیند.

کلید واژگان: کرامت، تربیت، ارتقاء

^۱ - زینب کریمی، دانش آموخته مقطع سطح ۳، مرکز آموزش های غیر حضوری، قم، ایران

۱- بیان مسئله

بر اساس آیات قرآن کریم، دو گونه کرامت برای انسان تعریف شده است: ذاتی و تکوینی یا اکتسابی؛ یعنی کرامتی که از جانب خداوند در ذات همه انسان‌ها نهاده شده و کرامتی که در پرتو اعتلای روحی و دوری از پستی و فرومایگی کسب می‌شود. کرامت اکتسابی ارزش بالاتری در مقایسه با کرامت تکوینی دارد. کرامت اکتسابی عبارتست از: شرف و حیثیت عالی که انسان با سعی و اختیار در مسیر تزکیه نفس، تحصیل معرفت و هستی یابی و تقرّب به پروردگار به دست می‌آورد و یا به عبارت دیگر ویژگی‌ها و کمال‌هایی که انسان در پرتو ایمان، تقوا و رفتار شایسته به اختیار خود کسب می‌کند «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ»^۲ این نوع کرامت برخواسته از تلاش انسان است و معیار ارزشهای انسانی و ملاک تقرّب در پیشگاه خداوند، با این نوع کرامت ارزیابی می‌شود^۳

در کرامت اکتسابی، تلاش انسان به منزله پلی برای رسیدن به درجات بالاتر ایفای نقش می‌کند. در حقیقت، انسان‌ها استعداد رسیدن به کمالات را دارند، برخی با اختیار و اراده خود به آن می‌رسند و برخی دیگر راه مقابل را می‌پیمایند. بر این اساس است که قرآن کریم، برخی افراد و گروه‌های انسانی را که از این امکان بهره نبرده و از آن فاصله گرفته‌اند، در مرتبه «أَسْفَلَ سَافِلِينَ»^۴ وارد می‌سازد یا در تراز چهارپایان^۵ می‌داند یا آنها را بدترین موجودات^۶ معرفی می‌کند. خدای تعالی به تمام این نکته‌ها در قرآن اشاره کرده است تا انسان با توجه به آن و در پرتو توانمندی درونی و کرامت ذاتی خود و نیز با تکیه بر امکانات بیرونی و اینکه جهان هستی مسخر او گردیده است، بکوشد و در چهارچوب الگوهای رفتاری برآمده از آموزه‌های دینی، به آبادانی بپردازد و خود را ارتقاء بخشد به یقین از این رهگذر انسان می‌تواند توشه لازم و کافی را برای نیکبختی اخروی و

^۲حجرات (۴۹) آیه ۱۳ «گرامی‌ترین شما نزد خداوند، با تقواترین شماست»

^۳عبدالحکیم، سلیمی، نقش اسلام در توسعه حقوق بین الملل، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ع ص

^۴-تین (۹۵) آیه ۵-۴

^۵-اعراف (۷) آیه ۱۷۹ «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ»

^۶-انفال (۸) آیه ۲۲ «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصَّمَّةُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ»

جاودانه خود گردآوری کند^۷ نوشته حاضر درصدد است جهت دستیابی انسان به کمالات وجودی و مقام قرب الهی، روش‌های تربیتی ارتقاء کرامت را در آیات قرآن استخراج نموده و تبیین نماید که خداوند چگونه بواسطه این روش‌ها انسان را به اوج عزّت و بزرگواری می‌رساند. حال این سؤال مطرح است که روش‌های تربیتی ارتقاء کرامت از منظر قرآن کریم کدامند؟ این مسئله قابلیت بررسی در علوم مختلفی از جمله اخلاق، روانشناسی و تفسیر را دارد که تحقیق حاضر بیشتر درصدد بهره‌گیری از آیات قرآن کریم می‌باشد.

^۷ - حمید، فاضل قانع، سبک زندگی براساس آموزه‌های اسلامی (با رویکرد رسانه‌ای)، قم، صدا و سیما، جمهوری اسلامی

۲- مفهوم شناسی

ابتداء لازم است قبل از ورود به بحث، مفهوم «تربیت» به عنوان یکی از مفاهیم کلیدی توضیح مختصری داده شود.

۲-۱- تربیت در لغت

تربیت به معنای «پروردن» پروراندن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن^۸ و نیز به معنای پرورش بدن به وسیله انواع ورزش است.^۹ راغب اصفهانی می‌نویسد: «الرَّبُّ فِي الْأَصْلِ التَّرْبِيَةُ وَهُوَ أَنْشَاءُ حَلًّا فَحَالًا أَلَى حَدِّ الْإِتْمَامِ» ربّ در اصل به معنای تربیت و پرورش است، یعنی ایجاد کردن حالتی پس از حالت دیگر در چیزی، تا به نهایی و تمام خود برسد و در قرآن ایجاد چیزی به صورت تدریجی است تا به اندازه کامل برسد.^۹ در میان این تعاریف، نکته مهمی که راغب اصفهانی در کتاب خویش بدان اشاره نموده، تدریجی بودن تربیت است که امری مهم است.

۲-۲- تربیت در اصطلاح

تربیت در رویکرد دینی، عبارتست از: به فعلیت رساندن قوا و استعدادهای انسان و ایجاد تعادل و هماهنگی در آنها در جهت رسیدن به کمال مطلوب او، یعنی قرب الی الله. به عبارت دیگر تربیت متخلّق شدن به اخلاق الهی و مؤدب شدن به آداب الله است. از نظر دین مبین اسلام، ابتدا باید انسان و ابعاد وجودی و نیروها و استعدادهای او را شناخت و آنگاه به تربیت او پرداخت.^{۱۰}

مقام عظمای ولایت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) در تعریف تربیت می‌فرماید: «تربیت به معنای رشد و نمو و حرکت هر شیء به سمت هدف و غایتی است که آن شیء کمال خود را باز می‌یابد و برای مثال تربیت یک نهال، یا یک بوته گل، به این معناست که ما این نهال یا بوته گل را رشد و نمو بدهیم تا برگ و بار پیدا

^۸ - محمد، معین، فرهنگ فارسی معین، ج اول، چاپ دوم، تهران، نامن، ۱۳۸۴ ص ۷۸۴

^۹ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، ص ۳۳۶

^{۱۰} - محمد رضا، امین زاده، فرهنگ تعلیم و تربیت اسلامی، تهران مؤسسه راه حق، ۱۳۷۶، ص ۱۰

کند و میوه بدهد و ضمن اینکه خود این نهال یا بوته، از لحاظ ظاهری و جسمی و زیبایی باید شکل کامل خودش را پیدا کند، میوه‌اش هم باید میوه سالم و شیرینی باشد.

بنابراین وقتی تربیت را اینگونه معنا می‌کنیم وسعت زیادی پیدا می‌کند و مستلزم این می‌شود که ما انسان را چگونه و به چه شکلی رشد دهیم تا از هر جهت کامل شود؛ یعنی انسان دارای سلامت جسم همراه با عقل و سلامت فکری و پرورش علمی و اخلاقی باشد و یک انسان کامل بشود^{۱۱}.

شهید مطهری (ره) تربیت را اینگونه تعریف می‌کند: تربیت عبارت است از پرورش دادن؛ یعنی به فعلیت درآوردن و پروردن استعدادهای درونی بالقوه‌ای که در چیزی موجود است و لذا تربیت باید متناسب با طبیعت و سرشت شیء باشد؛ یعنی اگر بنا باشد شیء شکوفا شود، باید کوشید همان استعدادهایی که در آن است، ظهور و بروز پیدا کند و اگر استعدادی در شیء نیست، بدیهی است که پرورش آن معنی ندارد.^{۱۲}

به نظر می‌رسد با توجه به مفهوم لغوی و اصطلاحی تربیت باید گفت: انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد شرایط و عوامل لازم و کمک به شخص مورد تربیت تا بتواند استعدادهای نهفته‌اش را در تمام ابعاد وجود، و به طور هماهنگ پرورش داده، شکوفا سازد و براساس تعلیمات و روش‌های دینی که نتیجه آن در رفتار تربیت پذیر ظاهر می‌گردد به تدریج به سوی هدف و کمال مطلوب حرکت کند.^{۱۳}

۲-۳- ارتقاء در لغت

ارتقاء از ریشه (رقی) به معنای درجه درجه بالا رفتن^{۱۴} است. راغب نیز در مفردات ارتقاء را به معنای صعود و بالا رفتن می‌داند^{۱۵}. علامه دهخدا هم ارتقاء را بالا رفتن، بر بالا رفتن، به بالا بردن، رفعت و صعود معنا کرده

۱۱ - مقام معظم رهبری، مصاحبه با مجله آینده سازمان، ۱۳۵۶-۷-۲۱

۱۲ - مرتضی، مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، صص ۵۶-۵۷

۱۳ - ابراهیم، امینی، اسلام و تعلیم و تربیت، چاپ چهارم، قم، بوستان کتاب، ۱۳۹۱، ص ۲۷

۱۴ - فخرالدین ابن محمد، طریحی، مجمع البحرین، انتشارات مرتضوی، ج ۶، تهران ۱۳۶۲، ص ۱۹۳

۱۵ - راغب اصفهانی، حسین ابن محمد، مفردات الفاظ قرآن، ترجمه: غلامرضا خسروی، ص ۱۰۲

الهی و کتب آسمانی که سبب بصیرت شماس است البته از طرف پروردگارتان آمد، پس هرکس بصیرت یافت خود به سعادت رسید و هرکس که کور بماند خود در زیان افتاد، و من نگهبان شما نیستم^{۸۹}.

در ادعیه امام سجاد (علیه السلام) نیز انسان دارای حالات و جلوه‌های تربیتی متفاوت است. او باید استعدادها و محدودیت‌هایش رو بشناسد تا از آنها در مسیر کمال استفاده کند. از نظر امام (علیه السلام) انسان دارای قابلیت‌هایی است که با بینش صحیح نسبت به خویشتن می‌تواند زمینه‌های رفتار پسندیده را فراهم سازد. بر این اساس تصحیح بینش انسان درباره خود یک روش تربیتی به حساب می‌آید و مربیان وظیفه دارند بینش و آگاهی متربیان را بالا برده و آنها را در مسیر رسیدن به کمال یاری دهند^{۹۰}.

از آثار و نتایج تربیتی این روش می‌توان گفت که اگر انسان از روی یقین و ایمان، خدا را شاهد و ناظر بر کل نظام هستی و نیز بر اعمال و افکار خود بداند؛ اعتقاد به توحید را در خود تقویت می‌کند و نفاق و دورویی را کنار می‌گذارد و منافع زندگی دنیا و کسب و ضررهای آن را از زندگی خود دفع خواهد کرد. از اتفاقات روزگار عبرت می‌گیرد و در ردیف «اولی الالباب» قرار می‌گیرد تا جایی که اوامر و نواهی خداوند مانند توکل، صبر بر مصیبت‌ها و معصیت‌ها انجام عبادات و ترک معاصی، رضا و ... از حالت تئوری خارج می‌شود و شکل کاربردی به خود می‌گیرد اگر انسان یقین کند که همه موجودات در ذاتشان به وجود مقدس خداوند وابسته است و خداوند بر همگی آنها احاطه دارد لذا مراقب اعمال، رفتار، گفتار و نیت خود خواهد بود تا از این طریق زمینه کمال و تقرّب به سوی خداوند را کسب کند^{۹۱}.

^{۸۹} انعام (۶)، آیه ۱۰۴

^{۹۰} زهرا، فلاح‌پور، «روش‌های تربیتی امام سجاد» مطالعات قرآنی نامه جامعه، ۱۳۸۵، شماره ۲۴

^{۹۱} غلامرضا، رئیسپان «بررسی آثار تربیتی روش اعطای بینش در قرآن» دوفصلنامه علمی- پژوهشی آموزه‌های تربیتی در قرآن و

حدیث، ۱۳۹۷، شماره ۲، ص ۵۷

نتیجه گیری

در آموزه‌های ادیان آسمانی، بویژه اسلام، انسان بعد از خداوند، اساسی‌ترین محور آفرینش بوده و دارای مقام خلافت الهی می‌باشد. موجودی ارزشمند که دارای دو بعد مادی و معنوی یا جسم و روح است. (مِنْ طَیْنٍ، مِنْ رُوحٍ) و به خاطر بعد ملکوتی و روحانی‌اش از شرافت و منزلت ویژه‌ای برخوردار گشته است. همه انسان‌ها استعداد ارتقاء کمال و کرامت را دارند، ولی برخی به آن دست می‌یابند و برخی راه مقابل را پیموده و از این کرامت فاصله گرفته و در ردیف بدترین جنبندها یا چهارپایان قرار می‌گیرند. با تحلیل و بررسی آیاتی که به کرامت اکتسابی انسان اشاره دارند چنین بدست آمد. دعوت به ایمان و رعایت حقوق مؤمنین، علم و معرفت، درک جایگاه عالم، عبودیت و بندگی حق تعالی، اسوه‌پذیری، ارتقاء تقوا، تذکر، جهاد و شهادت، محاسبه نفس و تعقل و اعطای بیش از جمله شیوه‌های هستند که در قرآن برای ارتقاء کرامت انسانی آمده است و انسان با رعایت مجموعه این روش‌ها می‌تواند به اوج بلند قله انسانیت و کرامت برسد و درجات کمال را طی کند.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- القرآن الکریم، مترجم: ناصر، مکارم شیرازی، حسین، انصاریان
نهج البلاغه، مترجم: علی، شیروانی
۱. ابراهیمی، علی اصغر، بررسی نظام تربیتی صحیفه سجادیه، قم، مرکز پژوهش‌های اسلامی، انتشارات دفتر عقل، ۱۳۸۵
 ۲. امین‌زاده، محمدرضا، فرهنگ تعلیم و تربیت اسلامی، تهران، مؤسسه راه حق، ۱۳۷۶
 ۳. امینی، ابراهیم، اسلام و تعلیم و تربیت، چاپ چهارم، قم، انتشارات بوستان کتاب، ۱۳۹۱
 ۴. باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، مؤسسه فرهنگی مدرسه برهان، ۱۳۹۵
 ۵. روح‌الله، دیوان امام: سروده‌های حضرت امام خمینی (ره) چاپ چهارم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۷۳
 ۶. حسن‌الهی، منوچهر، سیره پیامبر اعظم ﷺ از نگاهی دیگر، قم، دفتر عقل، ۱۳۸۵
 ۷. رضوی، مرتضی، انسان و علوم انسانی در صحیفه سجادیه، ج ۲، انتشارات مؤلف، ۱۳۹۲
 ۸. دهقان‌فردوس، اکبر، هزار و یک نکته از قرآن کریم، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۷۹
 ۹. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، ج ۱۲
 ۱۰. دلشاد تهرانی مصطفی، سیری در تربیت اسلامی، تهران، دریا، ۱۳۸۲
 ۱۱. سلیمی، عبدالحکیم، نقش انسان در توسعه حقوق بین‌الملل، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۶
 ۱۲. ساعی، میرحمود، اخلاق و تربیت اسلامی، چاپ بیستم، قم، دانشگاه پیام‌نور، ۱۳۸۳
 ۱۳. سادات، محمدعلی، اخلاق اسلامی، چاپ سی و هشتم، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۰
 ۱۴. ساجدی، اکبر، رسانه آینه اسوه‌ها، چاپ اول، قم، مرکز پژوهش‌های صدا و سیما، ۱۳۸۱
 ۱۵. عارفی‌جو، مهدی، خودانتقادی از منظر روایات اهل بیت علیهم‌السلام، اصفهان، مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه، بی تا
 ۱۶. فاضل قانع، حمید، سبک زندگی براساس آموزه‌های اسلامی (با رویکرد رسانه‌ای)، قم، صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۹۲
 ۱۷. فلاح‌پور، زهرا، «روش‌های تربیتی امام سجاد علیهم‌السلام» مطالعات قرآنی نامه جامعه، ۱۳۸۵

۱۸. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۶، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۰۷
۱۹. _____، به سوی خودسازی، چاپ چهارم، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) ۱۳۸۴
۲۰. _____، به سوی او، چاپ چهارم، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) ۱۳۹۰
۲۱. _____، جامی از زلال کوثر، چاپ ۱۵، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) ۱۳۹۲
۲۲. _____، جنگ و جهاد در قرآن، چاپ چهارم، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۴
۲۳. _____، تعلیم و تربیت در اسلام، چاپ ۶۸، انتشارات صدرا، ۱۲۸۹
۲۴. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، ج اول، چاپ دوم، تهران، انتشارات نامن، ۱۳۸۴
۲۵. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیرالمؤمنین (علیه السلام) شرحی تازه و جامعی بر نهج البلاغه، خطبه ۱ الی ۱۵ ج، مکارم شیرازی و دیگران، ناصر، ترجمه تفسیرالمیزان، ج ۱۷، قم، بنیاد علمی فرهنگی علامه طباطبائی، ۱۳۶۷
۲۶. _____، پیام قرآن: روش تازه‌ای در تفسیر موضوعی قرآن، ج ۴، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۷
۲۷. محدثی، جواد، برکرانه شرح چهل حدیث امام خمینی (ره) چاپ ششم، تهران، مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۵
۲۸. منعمیان، شهزاد، شاخصه‌های تربیت آرمانی از نظرگاه امیرالمؤمنین (علیه السلام) قم، انتشارات عترت ۱۳۹۴
۲۹. مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، انسان بر آستان دین، چاپ دهم، تهران ۶۶.
۳۰. متوسل، محمود، درآمدی بر اخلاق زهرا پزشکی در اسلام، تهران، انتشارات مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۳
۳۱. نراقی، احمد، معراج السعادت، تهران، انتشارات حوزه علمیه اسلامی، ۱۳۴۸
۳۲. واحد تحقیقات رایانه‌ای اصفهان، دانستنی‌های علوی ۱، کتاب اصول و مبانی کرامت انسانی، چاپ اول، اصفهان، انتشارات مروج

ب) منابع عربی

۱. راغب اصفهانی، حسین ابن محمد، (۱۴۱۲ق) المفردات فی غریب القرآن، جلد ۱، بیروت: دار العلم الدار الشامیه، ۱۳۷۴
۲. طریحی، فخرالدین ابن محمد، مجمع البحرین، ج ۵، تهران، مرتضوی، ۱۳۶۲

ج) مقالات و نشریات و نرم افزارها

۱. رئیسیان، غلامرضا، «بررسی آثار تربیتی روش اعطای بینش در قرآن» دو فصلنامه علمی - پژوهشی آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث، ۱۳۹۷، شماره ۲
۲. سلطانی، محمدعلی «کرامت انسان در قرآن»، نشریه آینه پژوهش، سال هفدهم، ش ۶
۳. مجموعه مقالات قرآن و علوم انسانی، محمدعلی رضایی اصفهانی، قم، مرکز بین الملل ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۶، کنگره بین المللی قرآن و علوم انسانی،
۴. نخعی، محمد، پیر چراغ، محمد رضا، مبانی تربیتی شهادت در قرآن، با نگاهی به تفاسیر فریقین، مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی، سال هشتم، شماره ۳۲،
۵. نرم افزار جامع التفاسیر نور
۶. نرم افزار علامه (مجموعه آثار علامه محمد حسین طباطبایی)
۷. واعظ تهرانی کجوری، محمد باقر، روح و ریحان، جنه النعیم و العیش السلیم، قم، مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر ۱۳۸۲